

УДК 811.1.9

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-2.12>

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АФІКСОЇДІВ ГРЕЦЬКОГО ТА ЛАТИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В СУЧАСНИХ МОВНИХ СИСТЕМАХ

SOME PECULIARITIES OF AFFIXOIDS OF LATIN AND GREEK ORIGIN IN MODERN LANGUAGE SYSTEMS

Самойленко О.В.,

orcid.org/0000-0001-5040-8740

кандидат філологічних наук, доцент,

завідувачка кафедри мовних та гуманітарних дисциплін № 1

Донецького національного медичного університету

У статті розглянуто сучасні підходи стосовно словотвірних формантів грецького та латинського походження, які набули поширення у сфері науки та техніки (наприклад, -фобія, -графія, -логія, -стеноз, кардіо-, фаго-), обґрунтовується їх афіксоїдний статус. Такі елементи прийшли в європейські мови давно, і їх первинне значення поступово почало забуватися. Детально розглянуті приклади використання елементів, які аналізуються, на матеріалі російської, української та англійської мов. Отже, метою дослідження стало визначення статусу терміноелементів грецького та латинського походження та особливостей їх функціонування в сучасних мовних системах. Проаналізовано роботи сучасних мовознавців, які пропонують уналежнювати елементи на зразок -лог та -фоб та ін. до: 1) кореневих морфем; 2) афіксів; 3) радикаїдів; 4) афіксоїдів. Основними постулатами, які підтверджують концепцію афіксоїдальності таких словотвірних конструктів, є: 1) функціонування компонентів грецького та латинського походження і як окремих кореневих морфем, і як афіксальних, що підтверджує синкретичний характер таких інтернаціональних компонентів композитів; 2) високий ступінь узагальненості значення цих компонентів порівняно з кореневими морфемами, але менший – порівняно з афіксальними. Ще одним фактором, який доводить афіксоїдальну природу грецьких та латинських запозичень, є їх активна участь у процесах побудови новотворів, що сприяє закріпленню за окремим словотвірним формантом статусу показника-класифікатора. Особливу увагу привертають характерні

для медійного дискурсу новотвори, які були побудовані шляхом мовної гри, що створює не лише комічний, але й іронічний ефект. Доводиться статус -о- у складних словах типу кардіотренажер, фагоцит не як компонента слово-елементу, а як інфіксу – з'єднувального голосного.

У сучасних мовних системах можна спостерігати два різновекторні процеси: перехід коренів у статус афіксоїдів та перехід класичних афіксоїдів у статус вільних коренів, що свідчить про гнучкість мовної системи, яка змінюється та розвивається.

Ключові слова: словотвір, терміоелемент, афікс, радиксоїд, афіксоїд, морфема, вільний корінь.

The article considers modern approaches to word-forming elements of Greek and Latin origin (for example, -phobia, -graphy, -logy, -stenosis, cardio-, phago-), which have become widespread in the field of science and technology, it substantiates their affixoid status. Such elements came into European languages a lot of time ago, and their original meaning gradually was forgotten. Examples of the use of the analyzed elements are considered in detail on the material of Russian, Ukrainian and English languages. Thus, the aim of the study was to determine the status of terminological elements of Greek and Latin origin and the peculiarities of their functioning in modern language systems. The works of modern linguists who propose to include elements such as -log and -phobe, etc. are analyzed: 1) to root morphemes; 2) to affixes; 3) to radixoids; 4) to affixoids. The main postulates that confirm the concept of affixoidation of such word-forming constructs are: 1) the possibility of functioning of components of Greek and Latin origin both as separate root morphemes and as affixes, which confirms the syncretic nature of such international components of composites; 2) a high degree of generalization of the meaning of these components compared to root morphemes, but less - compared to affixes. Another factor that proves the affixoidal nature of Greek and Latin borrowings is their active participation in the processes of constructing innovations, which contributes to the consolidation of the status of a classifier indicator for a particular word-forming formant. Particular attention is paid to the innovations characteristic of media discourse, which were built at the expense of language play, which creates not only a comic but also an ironic effect. The status -о- is proved in complex words, such as a cardio machine, a phagocyte, not as a component of a word element, but as an infix.

In modern language systems, two different vector processes can be observed: the transition of roots to the status of affixoids and the transition of classical affixoids to the status of free roots, which indicates the flexibility of the language system.

Key words: word formation, term element, affix, radixoid, affixoid, morpheme, free root.

Постановка проблеми. Якщо звернутися до протиставлення запозичених/незапозичених афіксоїдів (ця опозиція, безсумнівно, є дуже актуальною для української та російської мов XXI сторіччя), то дискусійним питанням залишається статус інтернаціональних компонентів грецького та латинського походження у складі композитів. Такі словотвірні форманти на кшталт *-фобія, -графія, -логія, -стеноз, кардіо-, фаго-* є дуже продуктивними для збагачення сучасних терміносистем, які є певною мірою уніфікованими саме тому, що використовують такі словотвірні конструкції грецького та латинського походження, які є зрозумілими представникам сфери науки та техніки (наприклад, медицини, де більшість клінічних термінів складається з коренів грецького та латинського походження).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістиці побутують чотири погляди на визначення статусу терміоелементів грецького та латинського походження. Мовознавці пропонують уналежнювати елементи на зразок *-лог* та *-фоб* та ін.: 1) до кореневих морфем; 2) до афіксів; 3) до радиксоїдів; 4) до афіксоїдів.

Постановка завдання. Метою дослідження стало визначення статусу терміоелементів грецького та латинського походження та особливостей їх функціонування в сучасних мовних системах.

Виклад основного матеріалу. Концепцію, яка розглядає терміоеlementи грецького

та латинського походження, простежуємо у працях В.В. Лопатіна, І.С. Улуханова, К.Л. Ряшенцева: ці науковці стверджують, що «жоден з елементів *-фоб, -бус, -граф, теле-, астро-, гидро-, макро-, микро-* тощо не загубив свого лексичного значення і використовується для утворення складних слів, а не афіксальних» [6, с. 51]. Крім того, лінгвісти зазначають, що деякі з цих запозичених морфем можуть функціонувати (подібно до кореневих морфем мов-реципієнтів) як перша, так і як друга коренева морфема композитів, а іноді як корінь афіксальних слів. Прикладами можуть слугувати такі групи слів: *патологія* та *психопатія, автограф, бібліограф* та *графологія, графоман*; прикладами коренів афіксальних слів є *графіка, манія, психіка* [8, с. 199]. Головними аргументами послідовників цієї концепції є: 1) стабільність лексичного значення компонентів іншомовного походження; 2) їх здатність до утворення складних слів як у препозиції, так і у постпозиції (*педофил* та *логoped, філологія*). На нашу думку, за такого підходу не враховуються семантичний та когнітивний аспекти цього питання. Такі елементи прийшли в європейські мови давно, їх первинне значення поступово почало забуватися. Наприклад, усі багато разів чули слово *автограф*, для розуміння якого зовсім не потрібно знати походження та значення компонента *-граф*. Утім В.Г. Григор'єв звертає увагу на те, що «значимість морфем типу *-граф, -лог* тощо для носіїв російської мови є більш низькою, ніж

значимість інших компонентів звичайних складних слів» [3, с. 71]. Крім того, учений наголошує, що «конкретне лексичне значення частин інтернаціональних складних іменників може бути, безумовно, визначено за допомогою певних двомовних словників, а не із власне структури російської мови» [3, с. 71]. Стосовно ж другого аргументу, то з ним важко посперечатися, бо інтернаціональні словоелементи дійсно можуть використовуватися як препозитивно, так і постпозитивно, іноді навіть ізольовано, але певна модель їх вживання є пріоритетною. На підтвердження цієї думки доцільним є аналіз елемента **-лог-**. Він справді може використовуватися у препозиції: *логoped*, *логопедия*, проте випадків, коли цей компонент використовується в постпозиції, набагато більше, бо за його допомогою утворюється ціла низка іменників, які належать до ономасіологічного класу «галузь знань»: *фонология, психология, биология, зоология, гидрология, гинекология, культурология, социология* тощо.

Іншу концепцію представлено в роботах М. М. Шанського [10], який виділяє морфем **-олог, -аман, -офил, -офоб, -ограф** і називає їх чистими суфіксами, аргументуючи це тим, що в сучасній російській мові немає відповідних кореневих морфем: ці запозичені словоелементи не мають власного лексичного значення, а зв'язок із відповідною їм кореневою морфемою вже загубився. На нашу думку, не має підстав виділяти суфікси **-офоб** та **-аман**, коли існують прості лексеми *фобия* та *мания* (до речі, вони мають самостійне повноцінне лексичне значення). Що ж стосується компонента **-ограф**, то також існують одиниці, де конститuent **граф-** знаходиться у препозиції (*графоман, графология*). Незрозумілим є також визнання з'єднувального голосного **-о-** як частини «суфікса», бо, наприклад, у російській мові існують лексеми з різновидами зазначених елементів, які мають у своєму складі компонент **и** замість **о**: рос. *альтиграф, лимниграф*. Отже, доцільніше було б вважати, що **-о-** – це не компонент словоелементу, а з'єднувальний голосний (інфікс).

Третю концепцію простежуємо в роботах дослідників англійської мови, в теорії цих яких конструкти **-логия, -фобия** розглядаються як радикасоїди. У процесі аналізу похідних з елементами *grapho-, -logy* в англійській мові виявилось, що компоненти іншомовного походження значно відрізняються від інших одиниць словотворення і мають власні специфічні риси, найважливішими з яких є: 1) здатність до одночасного сполучення ознак кореневих та афіксальних морфем; 2) можливість використання лише у зв'язаному

вигляді. На цій підставі компоненти іншомовного походження виділяють в окрему групу морфем перехідного типу – радикасоїдів [7]. Отже, під цим терміном розуміють лише зв'язані корені. Класифікувати такі словотвірні форманти можна за кількома критеріями: 1) походження (російське або запозичення), у випадку з інтернаціональними елементами – запозичення з грецької та латинської мов; 2) причина зв'язаності (вихід з активного вжитку вихідного слова з вільним коренем бо недостатня адаптованість одиниці до російської словникової системи): для слів з інтернаціональними терміноелементами – недостатня адаптованість як результат обмеженої сфери використання (здебільшого науково-технічне поле діяльності); 3) ступінь зв'язаності кореня (з обох боків або з одного), наприклад, конструкти **-граф** та **-лог** можуть стояти як у препозиції, так і у постпозиції; 4) фонетичні характеристики кореня; 5) характер словотвірного потенціалу (утворення нових слів за допомогою цих радикасоїдів): загалом словниковий потенціал конструктів інтернаціонального походження дуже великий, що зумовлено стрімким науково-технічним розвитком людства, яке вимагає появи нових термінів, що утворюються за моделями та зразками, які вже активно функціонують у мові та мовленні.

В основу четвертої концепції покладено ідею потенційного переходу кореневих морфем в афіксальні. Однак ця можливість залежить від багатьох власне лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників, тому не дивно, що в процесі аналізу фактичного матеріалу дослідники по-різному визначають критерії виділення та головні ознаки морфем перехідного типу. Тому в межах четвертої теорії можна розглядати два підходи: якісний та кількісний.

Представники якісного підходу (Т.О. Мехович, І.М. Грінберг, Г.С. Чинчлей, А.І. Плещинська) підкреслюють, що компоненти грецького та латинського походження, як і незапозичені елементи складних слів, можуть використовуватися як окремі кореневі (як у вільному, так і у зв'язаному вигляді) й афіксальні (що є характерним для афіксоїдів) морфем. Г.С. Чинчлей вважає, що афіксоїди є прикладом нейтралізації ознаки однойменності: їх уналежнюють до категорії кореня, але вони виконують функції афікса» [9, с. 50]. При цьому дослідник виділяє особливу групу двопозиційних афіксоїдів, або ам(фи)фіксоїдів (*філолог, логoped*).

А.І. Плещинська під час аналізу лексеми з компонентами *аудио-, видео-, кино-, радио-, теле-, фото-* в сучасній російській мові доходить висно-

вку, що «всі ці структурні елементи на основі їх високої регулярності та абстрактного компонента семантики, що посилюється, набувають характеристики афіксоїдів» [5, с. 144].

К.Г. Городенська також зазначає, що в українській мові «більшість запозичених коренів комбінуються з кількома самостійними слова, що дає привід говорити про початковий етап їх афіксоїдації, інші продовжують функціонувати лише у складі композитів» [2, с. 87]. На нашу думку, це твердження є справедливим і для російської мови.

Прихильники кількісного підходу (Б.І. Бартків, І.М. Грінберг) для визначення морфемного статусу дериваційних формантів пропонують використовувати кілька істотних квантитативних величин, а саме: синхронічну продуктивність (кількість нових слів із певним формантом, що утворилися за певний проміжок часу) та діахронічну продуктивність (сумарна кількість слів із конкретним формантом, які утворилися за весь час існування конкретного словотвірного типу) [1, с. 119]. Б.І. Бартків здійснює спробу класифікувати компоненти складних слів, спираючись на кількісні підрахунки лексем, що містять афікси та афіксоїди. Результатом дослідження стало твердження, що типові префікси утворюють більше 1000 похідних, префіксоїди – менше 25–300; типові суфікси – більше ніж 150 дериватів, суфіксоїди – менше 15–150 похідних [1]. При цьому з позиції функціональності «будь-який компонент складного слова може стати афіксоїдом» [4, с. 100]. Також лінгвісти наголошують на тому, що «у процесі утворення неологізмів афіксоїди виступають як готові складові елементи в структурі складних слів» [4, с. 95]. Отже, основними постулатами, які підтверджують четверту концепцію, є:

1) можливість функціонування компонентів грецького та латинського походження як окремих кореневих морфем і як афіксальних, що підтверджує синкретичний характер таких інтернаціональних компонентів композитів;

2) високий ступінь узагальненості значення цих компонентів порівняно з кореневими морфемами, але менший – порівняно з афіксальними.

На нашу думку, ще одним фактором, який доводить афіксоїдальну природу грецьких та латинських запозичень, є їх активна участь у процесах побудови новотворів, що сприяє закріпленню за окремим словотвірним формантом статусу показника-класифікатора. Наприклад, зрозуміло, що лексеми на *-лог* використовують на позначення людини-спеціаліста в певній галузі, а на *-логія* – для позначення цієї галузі. О.О. Земська наводить власні жартівливі приклади: *всеолог*,

болтолог, С.В. Іл'ясова – *болтологія, трепологія, скандалологія, шпорологія*. Можна натрапити на більш дивне використання новотвору на *-лог* – заголовок «*Визит кукунеколога*» (Известия. 01.04.2011). З тексту статті стає зрозумілим, що *кукунеколог* – це лікар, який через безвідповідальне ставлення до навчання в студентські роки тепер погано обізнаний на жіночих хворобах: «*Знаете, девушка, я вам ничем помочь не смогу. Я кардиолог и анестезиолог, а гинекологию прогулял и совсем про это ничего не знаю...*». Як бачимо, для медійного дискурсу характерними є новотвори, які були побудовані шляхом мовної гри, що створює не лише комічний, але й іронічний ефект: *Похудологія* (Итоги. 06.09.2010.)

У сучасних мовних системах уже можна спостерігати і зворотний процес, коли зв'язаний афіксоїд набуває статусу вільного кореня. Як приклад можна навести терміноелемент *кардіо* (від дав.-гр. καρδίᾱ – серце), який є дуже продуктивним як у препозиції (виконує функцію префіксоїда: *кардіостеноз, кардіосклероз, кардіорексис, кардіограма, кардіографія, кардіоплегія, кардіостаз, кардіомегалія*), так і у постпозиції (виконує функцію суфіксоїду: *гідрокардія, декстрокардія*). Але останнім часом в українській та російській мовах активно функціонує незмінний іменник *кардіо*: аеробні тренування (або кардіо) – найважливіша складова частина здорового способу життя. Кардіотренування не тільки допомагають оптимізувати роботу різних систем організму (насамперед, роботу серця), але також спалюють істотне кількість калорій, допомагаючи схуднути. (URL: <https://fitness.org.ua/sho-take-kardio-iaki-kardiotrenyvannia-krashe-dlia-shydnenn/>). Отже, нині дедалі більша кількість терміноелементів грецького та латинського походження можуть використовуватися як вільні корені, що вкотре підтверджує їхній афіксоїдальний статус.

Якщо говорити про світ спорту, то цікавою виявляється лексема англomовного походження *фітнес* (напряма масової, спортивної й оздоровчої фізичної культури, який спрямований на покращення загального стану організму людини, його тренуваність та здатність опиратись негативним впливам зовнішнього середовища шляхом виконання простих та комплексних вправ у музичному супроводі чи у визначеному такті, допомагає в корекції форм та ваги тіла та дозволяє закріпити досягнуті результати. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%96%D1%82%D0%BD%D0%B5%D1%81>). Нині ця основа використовується як продуктивний префіксоїд на позначення різноманітних предметів, об'єктів та людей, які

пов'язані з цим видом фізичної культури: фітнес-браслет, фітнес-інструктор, фітнес-тренування, фітнес-йога, фітнес-трекер, фітнес-клуб.

Висновки. Таким чином, у сучасних мовних системах можна спостерігати два різновекторні процеси: перехід коренів у статус афіксоїдів та перехід класичних афіксоїдів у статус вільних коренів, що свідчить про гнучкість мовної сис-

теми та водночас про її архаїчність, коли узуальні афіксоїди з обмеженою сферою використання розвивають нові значення та змінюють свій морфемний статус. Перспективою подальших розвідок є поглиблення досліджень у сфері афіксоїдації та субстантивації словотвірних формантів із залученням матеріалу германських та романських мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бартков Б.И. Количественное представление деривационной подсистемы и экспериментальный словарь 100 словообразовательных формантов русского языка. *Особенности словообразования в научном стиле и литературной норме*. Владивосток, 1982. С. 114–163.
2. Городенская Е.Г. Аффиксоиды украинского языка. *Проблема статуса деривационных формантов*. Владивосток, 1980. С. 86–94.
3. Григорьев В.П. О взаимодействии словосложения и аффиксации. *Вопросы языкознания*. 1961. № 5. С. 71–78.
4. Гринберг И.М. Роль аффиксоидов в образовании неологизмов русского языка. *Проблема статуса деривационных формантов*. Владивосток, 1980. С. 94–103.
5. Плещинская А.И. Развитие префиксоидного словообразования в русском языке (на материале слов с элементами аудио-, видео-, кино-, радио-, теле-, фото-) : автореф дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Казань, 2005. 18 с.
6. Ряшенцев К.Л. Сложные слова и их компоненты в современном русском языке : учебн. пособие. Орджоникидзе : Изд-во СОГУ, 1976. 285 с.
7. Сафин Р.А. Статус морфем типа grapho- и -logy. *Вопросы терминологии и лингвистической статистики*. Воронеж, 1974. С. 48–54.
8. Улуханов И.С. Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация. Москва : Азбуковник, 1996. 256 с.
9. Чинчлей Г.С. О статусе темемных морфем. *Проблема статуса деривационных формантов*. Владивосток, 1980. С. 54–61.
10. Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию : учебн. пособие. Москва : Изд-во МГУ, 1968. 310 с.